„Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne" 59,2 (2026), s. 246-258

ISSN 2956-6185
https://doi.org/10.31261/SSHT.2026.59.2.06

Ks. ANDRZEJ JASNOS
Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie
https://orcid.org/0000-0001-8875-2482

INTEGRALNE WYCHOWANIE JAKO CZYNNIK KSZTAŁTOWANIA OBRAZU BOGA U DZIECKA

INTEGRAL EDUCATION AS A FACTOR IN THE FORMATION OF A CHILD'S IMAGE OF GOD

Abstract

Integralne wychowanie stanowi jeden z najważniejszych paradygmatów współczesnej pedagogiki personalistycznej. Zakłada ono harmonijny rozwój człowieka we wszystkich wymiarach jego egzystencji: fizycznym, intelektualnym, emocjonalnym, społecznym, moralnym i duchowym. Szczególnym obszarem oddziaływania wychowawczego jest kształtowanie obrazu Boga, który wpływa nie tylko na rozwój religijny jednostki, ale również na jej funkcjonowanie psychiczne, społeczne oraz relacje interpersonalne. Celem niniejszego artykułu jest ukazanie związku między integralnym wychowaniem a procesem budowania obrazu Boga, ze szczególnym uwzględnieniem roli rodziny, relacji rodzicielskich oraz środowiska wychowawczego.

Integral education is one of the most important paradigms of contemporary personalist pedagogy. It envisages the harmonious development of the human person in all dimensions of their existence: physical, intellectual, emotional, social, moral and spiritual. A particular area of educational influence is the shaping of the image of God, which affects not only an individual's religious development but also their psychological and social functioning, as well as their interpersonal relationships. The aim of this article is to demonstrate the connection between integral education and the process of forming an image of God, with particular emphasis on the role of the family, parental relationships and the educational environment.

Wprowadzenie

Wychowanie człowieka nie może ograniczać się jedynie do przekazywania wiedzy czy kształtowania określonych umiejętności. Jego celem jest wspieranie pełnego rozwoju osoby ludzkiej, uwzględniającego wszystkie sfery jej funkcjonowania. Złożona definicja wychowania integralnego określa ten proces jako wspieranie całościowego rozwoju osoby przez harmonijne oddziaływanie osób, środowiska społecznego i kulturowego oraz instytucji. Jest on realizowany świadomie,

intencjonalnie we wszystkich obszarach rozwoju osoby: fizycznym, duchowym, intelektualnym, emocjonalnym oraz społecznym, integralnie powiązanych i nawzajem się uzupełniających. Proces ten zmierza do całościowego rozwoju człowieka, na miarę jego możliwości, przez kształtowanie jego osobowości od poczęcia do końca życia, przekazywanie sytemu wartości, norm, wzorców zachowań, umiejętności niezbędnych w życiu, które będą prowadzić go do dojrzałej postawy osobowej dla jego dobra i wspólnoty ludzkiej[1]. Szczególne znaczenie posiada tutaj wymiar duchowy i religijny człowieka. W perspektywie chrześcijańskiej jednym z najważniejszych efektów wychowania religijnego jest kształtowanie obrazu Boga, będącego fundamentem wiary oraz źródłem postaw moralnych i społecznych. Badania psychologii religii wskazują, że sposób postrzegania Boga pozostaje w ścisłym związku z doświadczeniami wyniesionymi z rodziny, zwłaszcza z relacjami dziecka z rodzicami[2]. Obraz Boga nie jest więc jedynie efektem przekazu doktrynalnego, lecz powstaje w wyniku złożonych procesów emocjonalnych, poznawczych i społecznych.

1. Integralne wychowanie jako kategoria pedagogiczna

Integralność wychowania należy do podstawowych kategorii współczesnej pedagogiki personalistycznej. Zakłada ona postrzeganie człowieka jako osoby rozwijającej się równocześnie w wymiarze biologicznym, psychicznym, emocjonalnym, społecznym, moralnym oraz duchowym. Człowiek nie jest sumą odrębnych sfer funkcjonowania, lecz stanowi wewnętrznie zintegrowaną całość, której rozwój wymaga harmonijnego oddziaływania na wszystkie wymiary egzystencji. Jak zauważa Alina Rynio: „idea wychowania integralnego obecna jest jako «centralna intuicja» w tradycji edukacyjnej i myśli chrześcijańskiej Kościoła katolickiego. (...) jako stopniowe dochodzenie do własnej doskonałości, przez ustawiczną pracę nad aktualizacją otrzymanych od natury zadatków i potencjalności, i zmierzanie tą drogą do dojrzałej osobowości”[3].

Znaczenie integralnego wychowania wzrasta szczególnie we współczesnym kontekście kulturowym, określanym niekiedy mianem „kultury tymczasowości”, która charakteryzuje się płynnością więzi społecznych, osłabieniem trwałych odniesień aksjologicznych oraz fragmentaryzacją doświadczeń życiowych. Paweł Sproncel wskazuje, że jednym z jej źródeł jest „błąd antropologiczny, tak głównym przejawem kultury prowizorycznej wydaje się zapominanie i usuwanie. Cała

[1] Zob. A. Jasnos, *Integralne wychowanie osoby we wspólnocie Wiara i Światło*, Tarnów 2022, s. 41.

[2] Zob. C. Walesa, *Rozwój religijności człowieka*, w: *Podstawowe zagadnienia psychologii religii*, red. S. Głaz, Kraków 2006, s. 150; J. Gielas, S. Głaz, *Udział rodziców w kształtowaniu się obrazu Boga u dzieci*, w: *Człowiek i jego życie religijne*, red. S. Głaz, Kraków 2009, s. 65.

[3] A. Rynio, *Psychopedagogiczne konotacje potrzeby i możliwości integralnego rozwoju wychowania*, w: *W kręgu integralnego wychowania. Refleksja teologiczno-pedagogiczna*, red. M.L. Opiela, K. Braun, Lublin 2017, s. 39.

kultura zapomnienia czy też zerwania z tym, co dotychczas tworzyło społeczeństwo i człowieka, przejawia się na wielu płaszczyznach, między innymi w kryzysie ludzkiej i chrześcijańskiej tożsamości”[4]. W takich warunkach wychowanie integralne staje się propozycją umożliwiającą scalanie różnych obszarów życia człowieka i wspieranie procesu budowania spójnej tożsamości osobowej.

Istotny wkład w rozwój koncepcji integralnego wychowania wniósł Stefan Kunowski, który w swojej teorii warstwicowej ujmuje człowieka jako byt rozwijający się wielowymiarowo. Jako założenie w swojej teorii przyjmuje, że „czynniki wewnętrzne (geniczne) są zróżnicowane rodzajowo i spontanicznie dochodzą do głosu we właściwym dla siebie czasie i w ustalonej kolejności, tworząc różne podłoża wychowania, w których zachodzą tak zmiany ilościowe, jak potem dojrzewanie jakościowe”[5]. Autor wskazuje, że proces wychowawczy powinien obejmować wszystkie warstwy rozwoju osoby, prowadząc do osiągnięcia pełni człowieczeństwa. Rozwój człowieka nie dokonuje się wyłącznie na płaszczyźnie intelektualnej, lecz obejmuje również sferę emocjonalną, społeczną, aksjologiczną oraz religijną[6].

W pedagogice chrześcijańskiej integralność wychowania znajduje swoje uzasadnienie w antropologii personalistycznej. Człowiek postrzegany jest jako osoba posiadająca niezbywalną godność, zdolna do samostanowienia, odpowiedzialności i przekraczania własnych ograniczeń[7]. Szczególne znaczenie posiada tutaj koncepcja antropologii adekwatnej rozwijana przez Karola Wojtyłę. W jego ujęciu człowiek realizuje siebie przez uczestnictwo, bezinteresowny dar z siebie oraz budowanie autentycznych relacji interpersonalnych. Świadomość konstytuuje podmiotowość osobową, której zasadniczą funkcją „jest to, że kształtuje ona przeżycie, co pozwala człowiekowi w szczególny sposób doświadczyć własnej podmiotowości”[8].

Relacja z Bogiem stanowi w tym kontekście jeden z podstawowych wymiarów ludzkiego rozwoju. Integralne wychowanie nie ogranicza się zatem do przygotowania jednostki do funkcjonowania społecznego czy zawodowego, ale obejmuje również wspieranie jej w odkrywaniu sensu życia, własnego powołania oraz zdolności do transcendencji.

Podobną perspektywę odnaleźć można w pedagogii Marii Loyoli Opieli, która ujmuje wychowanie jako proces harmonijnego wspierania rozwoju fizycznego, umysłowego, społecznego, kulturowego, moralnego i religijnego człowieka. Integralność wychowania oznacza w tym ujęciu dążenie do zachowania równowagi pomiędzy wymiarem doczesnym i nadprzyrodzonym ludzkiej egzystencji. Jak wskazuje „ze względu na swą cielesno-duchową strukturę człowiek posiada uprawnienia związane z duchowym zdrowiem i rozwojem. Rozwój ten dotyczy

[4] P. Sproncel, *Kultura tymczasowości jako wyzwanie dla duszpasterstwa Kościoła w świetle nauczania papieża Franciszka*, Kraków 2022, s. 61.

[5] S. Kunowski, *Podstawy współczesnej pedagogiki*, Warszawa 2007, s. 195.

[6] Zob. tamże.

[7] Por. J. Galarowicz, *Człowiek jest osobą. Podstawy antropologii filozoficznej Karola Wojtyły*, Kęty 2000, s. 14.

[8] K. Wojtyła, *Osoba i czyn oraz inne studia antropologiczne*, Lublin 2000, s. 51.

psychiki, intelektu, dostępu do kultury i życia religijno-moralnego. Stworzony na obraz Boży, obdarzony życiem duchowym człowiek, powinien to życie rozwijać, szczególnie przez wychowanie, wykształcenie i dostęp do kultury, przez prawo do szacunku i dobrego imienia, do wolności w poszukiwaniu prawdy, do swobodnej twórczości artystycznej i rzetelnej informacji”[9].

Współczesne koncepcje pedagogiczne podkreślają również potrzebę integrowania wiedzy, doświadczenia i wartości. Człowiek rozwija się bowiem przez uczestnictwo w relacjach, refleksję nad własnym doświadczeniem oraz stopniowe odkrywanie sensu własnej egzystencji. W tym procesie szczególnego znaczenia nabiera wymiar religijny, umożliwiający interpretowanie rzeczywistości w perspektywie transcendencji.

Integralne wychowanie może być zatem rozumiane jako proces wspierania osoby w harmonijnym rozwoju wszystkich jej wymiarów, prowadzący do integracji doświadczeń życiowych, systemu wartości oraz doświadczenia religijnego. W pedagogice religii stanowi ono ważną kategorię interpretacyjną pozwalającą analizować proces dojrzewania wiary oraz budowania osobowej relacji człowieka z Bogiem[10].

Przyjęcie perspektywy integralnej pozwala przezwyciężyć redukcjonistyczne koncepcje wychowania koncentrujące się wyłącznie na rozwoju poznawczym lub społecznym[11]. Umożliwia również dostrzeżenie znaczenia środowiska wychowawczego jako przestrzeni, w której człowiek uczy się interpretować własne doświadczenia, odkrywać sens życia oraz kształtować swoją tożsamość religijną.

Integralne wychowanie można traktować nie tylko jako model pedagogiczny, lecz także jako kategorię wyjaśniającą mechanizmy kształtowania obrazu Boga. Jakość doświadczeń wychowawczych, sposób przeżywania relacji interpersonalnych oraz obecność świadków wiary wpływają bowiem na proces tworzenia religijnych reprezentacji Boga i stopniowego dojrzewania religijnego dziecka.

2. Obraz Boga w perspektywie psychologii religii

Problematyka obrazu Boga zajmuje istotne miejsce we współczesnej psychologii religii, ponieważ odnosi się do jednego z podstawowych wymiarów ludzkiej religijności. Sposób postrzegania Boga wpływa nie tylko na przeżywanie wiary, lecz również na funkcjonowanie emocjonalne, społeczne i moralne człowieka. Obraz Boga oddziałuje na poczucie bezpieczeństwa, rozumienie własnej

[9] M.L. Opiela, *Integralny rozwój osoby w pedagogice i pedagogii katolickiej*, w: *W kręgu integralnego wychowania. Refleksja teologiczno-pedagogiczna*, red. M.L. Opiela, K. Braun, Lublin 2017, s. 27.

[10] Zob. J. Kostkiewicz, *Warstwa duchowa w teoriach pedagogicznych XX wieku – W. Flitner, S. Hessen, S. Kunowski*, w: *W trosce o integralne wychowanie*, Lublin 2003, s. 183.

[11] Zob. G. Godawa, *Integralna wizja człowieka jako fundament kultury i wychowania*, „Analecta Cracoviensia” 49 (2017), s. 327.

wartości, zdolność budowania relacji interpersonalnych oraz interpretację doświadczeń życiowych[12].

W literaturze przedmiotu obraz Boga definiowany jest jako względnie trwały zespół wyobrażeń, przekonań, postaw oraz doświadczeń emocjonalnych odnoszących się do Boga. Stanowi on swoistą reprezentację rzeczywistości transcendentnej, kształtującą się w wyniku oddziaływania czynników poznawczych, wychowawczych, społecznych i religijnych[13].

Należy podkreślić, że obraz Boga nie jest tożsamy z wiedzą religijną ani z deklarowaną przynależnością wyznaniową[14]. Z jednej strony człowiek może posiadać rozbudowaną wiedzę teologiczną, a jednocześnie doświadczać Boga jako odległego, wymagającego lub budzącego lęk. Z drugiej strony ograniczona znajomość treści religijnych nie musi wykluczać głębokiego doświadczenia Boga jako rzeczywistości bliskiej, kochającej i wspierającej[15].

Psychologia religii wskazuje, że proces kształtowania obrazu Boga rozpoczyna się już we wczesnym dzieciństwie. Początkowo dziecko posługuje się kategoriami zaczerpniętymi z bezpośredniego doświadczenia społecznego i rodzinnego, przypisując Bogu cechy charakterystyczne dla osób znaczących. Jak podkreślają Joanna Gielas i Stanisław Głaz, „działanie domu rodzinnego zaczyna się najwcześniej i jest we wczesnym dzieciństwie jedynym środowiskiem przebywania dziecka (...) pozostawia w jego psychice ślad, którego żadne późniejsze wysiłki wychowawcze nie są w stanie zatrzeć”[16] .Wraz z rozwojem poznawczym, emocjonalnym i społecznym obraz Boga staje się coraz bardziej złożony, abstrakcyjny i dojrzały[17].

Znaczący wkład do badań nad rozwojem religijnym wniósł Czesław Walesa, który podkreślał, że religijność człowieka rozwija się etapowo i pozostaje ściśle związana z procesem dojrzewania osobowości. Zdaniem autora doświadczenie religijne dziecka nie jest jedynie wynikiem przekazu doktrynalnego, lecz stanowi efekt wzajemnego oddziaływania środowiska wychowawczego, aktywności poznawczej oraz przeżyć emocjonalnych[18].

Ważnym elementem procesu budowania obrazu Boga jest rozwój poznawczy. Dzieci w młodszym wieku szkolnym często ujmują Boga w sposób antropomorficzny, przypisując Mu cechy właściwe osobom dorosłym. W miarę dojrzewania

---

[12] Zob. A. Jasnos, *Mój Bóg. Obraz Boga u młodzieży. Studium katechetyczne*, Lublin 2020, s. 35.

[13] Por. M. Jarosz, *Relacja do Boga w psychologii religii*, w: *Podstawowe zagadnienia*..., s. 253-254.

[14] Zob. A. Baniak, *Wyobrażenia i wiara w Boga dorosłych katolików w Polsce w drugiej połowie XX wieku i obu dekadach XXI wieku. Badania socjologiczne*, „Humaniora”. Czasopismo internetowe” 1 (2023), s. 27-41.

[15] Por. B. Kostrubiec, *Psychologiczne czynniki kształtowania się obrazu Boga u młodzieży i dorosłych*, „Homo Dei” 4 (2009), s. 81; K. Frielingsdorf, *Demoniczne obrazy Boga. Nieprawdziwe wyobrażenia Boga, ich powstawanie, rozpoznawanie i przezwyciężanie*, tłum. K. Zimmerer, Kraków 1997.

[16] J. Gielas, S. Głaz, *Udział rodziców*..., s. 55.

[17] Por. B. Kostrubiec, *Psychologiczne czynniki kształtowania się*..., s. 81.

[18] Por. C. Walesa, *Rozwój religijności człowieka*, s. 113.

pojawia się zdolność do rozumienia symbolicznego, metaforycznego oraz bardziej refleksyjnego ujmowania rzeczywistości religijnej[19].

Interesującą propozycję interpretacyjną przedstawił James Fowler, który opracował teorię stadiów rozwoju wiary. Według niego religijność człowieka podlega przemianom odpowiadającym kolejnym etapom rozwoju psychicznego i społecznego. Wiara nie jest zjawiskiem statycznym, ale dynamicznym procesem obejmującym całe życie człowieka. Zmieniają się zarówno treści religijne, jak i sposoby ich przeżywania i interpretowania. W pierwszych latach życia religijność dziecka ma przede wszystkim charakter intuicyjny i emocjonalny. Dominującą rolę odgrywa wyobraźnia oraz doświadczenia wyniesione z najbliższego otoczenia. W późniejszych etapach pojawia się zdolność krytycznej refleksji, samodzielnego wartościowania oraz budowania bardziej osobistej relacji z Bogiem[20].

Ważnym czynnikiem wpływającym na proces tworzenia obrazu Boga są doświadczenia relacyjne. W tym kontekście szczególne znaczenie posiada teoria przywiązania opracowana przez Johna Bowlby'ego. Zakłada ona, że jakość więzi budowanych z osobami znaczącymi staje się podstawą kształtowania wewnętrznych modeli relacyjnych, które mogą być następnie przenoszone również na sferę religijną[21].

Osoby wychowujące się w środowisku zapewniającym poczucie bezpieczeństwa, akceptacji i stabilności częściej postrzegają Boga jako źródło miłości, opieki i wsparcia. Natomiast doświadczenia odrzucenia, nadmiernego rygoryzmu lub emocjonalnej niedostępności mogą sprzyjać powstawaniu obrazu Boga jako istoty wymagającej, odległej lub karzącej[22]. Współczesne badania wskazują jednak, że teoria przywiązania nie wyjaśnia w pełni złożoności religijnego doświadczenia człowieka. Na sposób przeżywania relacji z Bogiem wpływają również czynniki kulturowe, wspólnotowe, liturgiczne oraz osobiste doświadczenia duchowe[23].

---

[19] Por. tamże, s. 150.

[20] Zob. P. Socha, *Teolog jak psycholog: koncepcja rozwoju wiary Jamesa W. Fowlera*, w: *Duchowy rozwój człowieka. Fazy życia, osobowość, wiara, religijność. Stadialne koncepcje rozwoju w ciągu życia*, red. P. Socha, Kraków 2000, s. 165-189.

[21] Zob. P. Marchwicki, *Teoria przywiązania J. Bowby'ego*, „Seminare" 23 (2006), s.365-383.

[22] Por. S. Tokarski*, Obraz Boga a dojrzałość osobowościowa,* Warszawa 2011, s. 67-68; B. Kostrubiec, *Obrazy postmodernizmu. Badania empiryczne obrazu siebie i obrazu Boga u zwolenników postmodernizmu*, Lublin 2004, s. 136-137.

[23] Zob. m.in. *Psychologiczny pomiar religijności*, red. M. Jarosz, Lublin 2011; A. Krzysztof -Świderska, *Bóg z pogranicza*, Kraków 2017; R. Szauer, *Obraz Boga w świadomości uczniów szkół średnich i studentów wobec wyzwań ewangelizacyjnych Kościoła w Polsce*, w: *Duszpasterstwo młodzieży w Polsce wobec współczesnych przemian*, P. Ochotny, M. J. Tutak, T. Wielebski (red)., Warszawa 2018, s. 151-175; A.M. Rizzuto, *Narodziny żyjącego Boga. Studium psychoanalizy*, tłum. A. Świderska, Kraków 2012; M. Studenski, *Pomoc dla katechetów. Mój obraz Boga. Jak rodzice i katecheci mogą pomóc dziecku w kształtowaniu Boga*, Kraków 2009; P. Mąkosa, *Rola katechezy w kształtowaniu obrazu Boga u dzieci w młodszy wieku szkolnym*, w: *Katecheza dzieci*, red. M. Zając, Lublin 2009, s. 169-185, S. Kulpaczyński, *Psychologia rozwojowo-wychowawcza nie tylko dla katechetów,* Lublin 2009; A. Jasnos, *Mój Bóg*...; K. Heland-Kurzak, *Dziecięca kreacja obrazu Boga i religijności. Perspektywa pedagogiczna*, Warszawa 2021.

Obraz Boga posiada więc charakter dynamiczny i podlega przemianom zachodzącym w kolejnych etapach życia.

Należy podkreślić, że istotna rolę odgrywa środowisko wychowawcze oraz jakości przekazu religijnego. Doświadczenie religijne dziecka rozwija się przede wszystkim przez uczestnictwo w życiu religijnym rodziny, obserwację postaw osób znaczących oraz możliwość przeżywania wiary jako rzeczywistości obecnej w codziennym życiu. Budowanie obrazu Boga należy zatem postrzegać jako proces wielowymiarowy, obejmujący rozwój poznawczy, emocjonalny, społeczny i duchowy człowieka. Nie dokonuje się ono wyłącznie przez przekaz wiedzy religijnej, ale przede wszystkim dzięki doświadczeniu relacji, świadectwu życia oraz stopniowemu odkrywaniu sensu własnej egzystencji[24].

Perspektywa psychologii religii pozwala dostrzec, że integralne wychowanie może stanowić istotny czynnik wspierający dojrzewanie religijne dziecka. Uwzględnienie potrzeb emocjonalnych, budowanie bezpiecznych więzi interpersonalnych oraz tworzenie środowiska sprzyjającego rozwojowi duchowemu przyczyniają się do kształtowania dojrzałego i pozytywnego obrazu Boga.

3. Integralne wychowanie jako czynnik kształtowania obrazu Boga

Proces kształtowania obrazu Boga należy postrzegać jako zjawisko wielowymiarowe, uwarunkowane zarówno czynnikami poznawczymi, jak i emocjonalnymi, społecznymi oraz kulturowymi. W perspektywie pedagogiki religii obraz Boga nie jest jedynie rezultatem przyswojenia określonych treści doktrynalnych, lecz stanowi efekt doświadczeń relacyjnych i oddziaływań wychowawczych podejmowanych w różnych środowiskach życia dziecka[25]. Integralne wychowanie może zostać uznane za kategorię interpretacyjną pozwalającą wyjaśnić proces budowania religijnych reprezentacji Boga. Zakłada ono bowiem harmonijny rozwój wszystkich wymiarów osoby oraz uwzględnia ścisły związek pomiędzy rozwojem emocjonalnym, społecznym, moralnym i duchowym.

Współczesna psychologia religii wskazuje, że sposób postrzegania Boga pozostaje w istotnym związku z doświadczeniami wyniesionymi z dzieciństwa. Pierwsze relacje interpersonalne stają się swoistą matrycą interpretacyjną dla późniejszego przeżywania rzeczywistości religijnej. Dziecko poznaje świat przede wszystkim przez doświadczenie obecności, troski, bezpieczeństwa i akceptacji. Mechanizmy te wpływają również na sposób budowania relacji z Bogiem[26]. W świetle teorii przywiązania doświadczenie bezpiecznej więzi z osobami znaczącymi sprzyja kształtowaniu pozytywnego obrazu Boga jako osoby bliskiej, troszczącej się i godnej zaufania. Relacja z Bogiem może pełnić funkcję

[24] Zob. A. Jasnos, *Uwarunkowania rodzinne obrazu Boga*, Lublin 2016.

[25] Por. tenże, *Mój Bóg...*, s. 319.

[26] Por. J. Król, *Pojęcie Boga u dzieci i młodzieży w świetle dotychczasowych badań*, w: *Podstawowe zagadnienia...*, s. 223.

analogiczną do relacji przywiązaniowej, dostarczając poczucia bezpieczeństwa, stabilizacji emocjonalnej i wsparcia w sytuacjach trudnych. Stanisław Tokarski zauważa, że „dla dziecka pierwszym bogiem są rodzice, a pierwszą lekcją nauki o Nim jest kontakt z nimi. Na początku wszystko, czego dziecko doznaje, jest doświadczeniem Boga jako doświadczenia całej ogarniającej je rzeczywistości. Następnie dopiero właściwy klimat rodziny i jej życie zgodne z zasadami religijnymi powodują, że doświadczenie Boga zostanie sprzężone z powstałym pierwotnym zaufaniem, co może stanowić mocne oparcie dla wiary w siebie i obecnego, kochającego Boga"[27] .

Należy jednak stwierdzić, że nie oznacza to prostego przeniesienia doświadczeń rodzinnych na sferę religijną. Proces ten posiada charakter dynamiczny i podlega modyfikacjom wynikającym z kolejnych doświadczeń wychowawczych, uczestnictwa we wspólnocie religijnej oraz osobistego dojrzewania duchowego. Negatywne doświadczenia relacyjne nie muszą zatem prowadzić do trwałego utrwalenia negatywnego obrazu Boga, ponieważ mogą zostać skorygowane przez doświadczenie wspólnoty, autentycznego świadectwa wiary oraz osobistego spotkania religijnego[28].

Integralne wychowanie stwarza warunki umożliwiające harmonijne współdziałanie czynników poznawczych, emocjonalnych i duchowych[29]. W tym kontekście można wskazać kilka podstawowych mechanizmów uczestniczących w procesie kształtowania obrazu Boga. Pierwszym z nich jest identyfikacja z osobami znaczącymi takimi jak rodzice, wychowawcy, katecheci oraz osoby zaangażowane we wspólnotę religijną, które stają się dla dziecka wzorcami przeżywania religijności. Ich postawy, sposób komunikowania się, przeżywania trudności oraz odnoszenia się do Boga wpływają na proces budowania religijnych wyobrażeń[30]. Drugim mechanizmem jest naśladownictwo. Dziecko przyswaja określone formy religijności poprzez uczestnictwo w praktykach religijnych, obserwację zachowań osób dorosłych oraz stopniowe włączanie się w życie wspólnoty wierzących. Wychowanie religijne dokonuje się zatem nie tylko poprzez przekaz treści, ale przede wszystkim przez doświadczenie uczestnictwa[31]. Istotną rolę odgrywa również proces generalizacji doświadczeń relacyjnych. Poczucie bezpieczeństwa, akceptacji, przebaczenia i bezwarunkowej miłości może zostać przeniesione na sposób przeżywania relacji z Bogiem. Analogicznie doświadczenia odrzucenia, lęku czy

[27] S. Tokarski, *Obraz Boga a dojrzałość osobowościowa,* Warszawa 2011, s. 65-66.

[28] Potwierdzają to wyniki badań wśród młodzieży maturalnej, gdzie zaangażowanie w życie wspólnot religijnych oraz świadectwo wiary osób znaczących miało pozytywny wpływ na postrzeganie obrazu Boga mimo negatywnego doświadczenie relacji rodzinnych – zob. A. Jasnos, *Mój Bóg*..., s. 239-299.

[29] Por. K.K. Godlewski, M. Chmielewski, A. Budziński, *Integralność Boga jako fundament duchowości współpracującej z wychowaniem integralnym*, „Teologia w Polsce" 18,2 (2024), s. 173.

[30] Por. S.A. De Roos, J. Iedema, S. Miedema, *Young Children's Descriptions of God: influences of parents' and teachers' God concepts and religious denomination of schools*, „Journal of Beliefs and Values" 1,22 (2001), s. 19-30.

[31] Por. W. Gadowski, *Katechizm*, Tarnów 1914, s. 279; tenże, *Kazania o wychowaniu chrześcijańskim*. Kielce 1932, s. 3.

nieprzewidywalności mogą wpływać na rozwój obrazu Boga nacechowanego dystansem i nieufnością[32].

Integralne wychowanie pozwala jednak przezwyciężać takie ograniczenia, ponieważ uwzględnia możliwość rozwoju religijnego przez doświadczenie wspólnoty, dialogu, refleksji oraz osobistego zaangażowania. Wychowanie religijne nie powinno ograniczać się do przekazu wiedzy katechizmowej, ale powinno prowadzić do doświadczenia Boga jako Osoby pozostającej w relacji z człowiekiem.

Z perspektywy pedagogiki integralne wychowanie należy rozumieć jako proces wspierający budowanie dojrzałego obrazu Boga, który integruje wszystkie wymiary ludzkiej egzystencji. Tak rozumiany proces wychowawczy sprzyja dojrzewaniu religijności opartej na zaufaniu, odpowiedzialności oraz świadomym przeżywaniu wiary.

4. Środowiska integralnego wychowania i budowania obrazu Boga

Rodzina pozostaje pierwszym i najważniejszym środowiskiem wychowawczym człowieka. To w niej dokonuje się proces pierwotnej socjalizacji, internalizacji norm oraz przekazywania wartości religijnych i kulturowych. W perspektywie integralnego wychowania rodzina stanowi przestrzeń harmonijnego rozwoju osoby, obejmującą również wymiar duchowy[33]. Nauczanie Kościoła katolickiego podkreśla, że rodzice są pierwszymi wychowawcami swoich dzieci i pełnią niezastąpioną funkcję w procesie przekazu wiary. Wychowanie religijne nie polega wyłącznie na przekazywaniu treści doktrynalnych, ale przede wszystkim na tworzeniu środowiska umożliwiającego doświadczenie wiary jako rzeczywistości przeżywanej i obecnej w codziennym życiu[34].

Psychologia religii wskazuje, że doświadczenia relacyjne wyniesione z domu rodzinnego mają istotny wpływ na późniejsze postrzeganie Boga. Relacje oparte na bezpieczeństwie, akceptacji i zaufaniu sprzyjają formowaniu obrazu Boga jako kochającego Ojca, natomiast doświadczenia odrzucenia, chłodu emocjonalnego czy nadmiernego rygoryzmu mogą prowadzić do kształtowania wyobrażeń Boga surowego, odległego lub karzącego. Szczególnego znaczenia nabiera świadectwo życia rodziców. Wspólna modlitwa, uczestnictwo w liturgii, rozmowy dotyczące wiary oraz sposób przeżywania codziennych doświadczeń wpływają na proces tworzenia religijnych reprezentacji Boga. Dziecko poznaje Boga przede wszystkim poprzez osoby, które są dla niego źródłem bezpieczeństwa, autorytetu i miłości.

---

[32] Por. B. Kostrubiec, *Obrazy postmodernizmu*..., s. 136.

[33] Por. *Duszpasterstwo rodzin. Refleksja naukowa i działalność pastoralna*, red. R. Kamiński, G. Pyźlak, J. Goleń, Lublin 2013, s. 658.

[34] Sobór Watykański II, Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym *Gaudium et spes* (1964), nr 52.

Integralny proces wychowawczy dokonuje się również w środowisku szkolnym. Szkoła nie ogranicza się wyłącznie do przekazywania wiedzy, ale uczestniczy w procesie wspierania wszechstronnego rozwoju ucznia. W obszarze edukacji religijnej szczególnego znaczenia nabiera integrowanie wiedzy religijnej z doświadczeniem egzystencjalnym młodego człowieka. Sprzyja temu udział człowieka w szeroko pojętej kulturze, zwiedzanie świątyń, muzeów, oglądanie filmów, albumów o sztuce czy czytanie literatury pięknej. Kontakt z otaczającą kulturą materialną stymuluje procesy poznawcze i emocjonalne, które skłaniają do weryfikacji posiadanych przekonań. C. Walesa podkreśla, że „(...) w nauczaniu werbalnym dziecko może przyjąć tylko to, co zostało przez nie doświadczone”[35].

Nauczanie religii powinno prowadzić do odkrywania sensu życia, rozwijania kompetencji aksjologicznych oraz budowania dojrzałej tożsamości religijnej. Integralne wychowanie zakłada odejście od modelu edukacji opartego wyłącznie na przekazie norm i nakazów na rzecz pedagogiki spotkania, dialogu i świadectwa. Wychowawca religijny staje się wówczas osobą towarzyszącą uczniowi w procesie jego rozwoju duchowego[36].

Istotnym środowiskiem integralnego wychowania pozostaje wspólnota Kościoła. To właśnie we wspólnocie wierzących człowiek doświadcza modlitwy, liturgii, świadectwa wiary oraz relacji interpersonalnych, które wpływają na sposób przeżywania obecności Boga. Wspólnota umożliwia przejście od wiedzy religijnej do osobistego doświadczenia wiary. Uczestnictwo w życiu wspólnotowym pozwala odkrywać Boga nie jako abstrakcyjną ideę, lecz jako rzeczywistość obecną w historii życia człowieka[37].

Doświadczenie wspólnoty może również pełnić funkcję kompensacyjną wobec braków występujących w innych środowiskach wychowawczych. Spotkanie z autentycznymi świadkami wiary bywa czynnikiem umożliwiającym korektę negatywnych wyobrażeń o Bogu oraz odkrywanie Jego miłosiernego i osobowego oblicza.

Integralne wychowanie realizowane we wspólnocie religijnej prowadzi do rozwoju odpowiedzialności, solidarności oraz zaangażowania społecznego. Dzięki temu religijność przestaje być jedynie systemem przekonań, a staje się sposobem interpretowania rzeczywistości i podejmowania działań na rzecz drugiego człowieka.

Zakończenie

Współczesne przemiany społeczne i kulturowe stawiają przed wychowaniem religijnym nowe wyzwania związane z procesami sekularyzacji, pluralizacji

[35] C. Walesa, *Rozwój religijności człowieka*, t. 1:*Dziecko,* Lublin 2005, s. 285.

[36] A. Wieradzka, *Obraz Boga a kształtowanie się wiary dziecka*, w: *Wierzę w Boga. Interdyscyplinarne spojrzenie na wiarę*, red. B. Kochaniewicz, Poznań 2013, s. 152.

[37] Por. P. Skiba, *Katecheza ewangelizacyjna w nowych ruchach i wspólnotach kościelnych. Studium katechetyczne wybranych ruchów i wspólnot kościelnych*, Lublin 2006, s. 52.

światopoglądowej, rozszerzającą się myślą transhumanistyczną[38] oraz osłabieniem tradycyjnych środowisk socjalizacji religijnej. W tych warunkach szczególnego znaczenia nabiera integralne wychowanie, które umożliwia harmonijny rozwój wszystkich wymiarów ludzkiej egzystencji.

Przeprowadzone analizy pozwalają stwierdzić, że integralne wychowanie stanowi istotny czynnik kształtowania obrazu Boga oraz rozwoju religijnego dziecka. Proces budowania religijnych reprezentacji Boga dokonuje się przez doświadczenia relacyjne, oddziaływania wychowawcze, uczestnictwo we wspólnocie wierzących oraz osobiste poszukiwania duchowe.

Szczególne znaczenie posiada rodzina jako pierwsze środowisko przekazu wiary i miejsce zdobywania podstawowych doświadczeń związanych z miłością, bezpieczeństwem, przebaczeniem i akceptacją. Proces ten wspierany jest następnie przez szkołę, katechezę oraz wspólnotę religijną, które umożliwiają pogłębianie refleksji nad własnym doświadczeniem oraz dojrzewanie osobowej relacji z Bogiem. Proces wychowania religijnego powinien uwzględniać integralny rozwój osoby, obejmujący wymiar poznawczy, emocjonalny, społeczny, moralny i duchowy. Ograniczenie wychowania religijnego do przekazu treści doktrynalnych okazuje się niewystarczające wobec współczesnych wyzwań kulturowych[39].

Niezaprzeczalną i naglącą potrzebą działalności duszpasterskiej i katechetycznej jest wspieranie rodziny jako podstawowego środowiska przekazu wiary. Szczególnego znaczenia nabiera rozwijanie kompetencji wychowawczych rodziców oraz tworzenie przestrzeni umożliwiających wspólnotowe przeżywanie wiary.

Przedstawiona analiza pozwala spojrzeć na obraz Boga nie tylko jako rezultat przekazu katechetycznego, ale także jako efekt jakości relacji interpersonalnych i środowiska wychowawczego. Integralne wychowanie może być zatem postrzegane jako ważna kategoria pedagogiczna wyjaśniająca mechanizmy rozwoju religijnego człowieka.

Przyjęta perspektywa badawcza wskazuje jednocześnie na potrzebę dalszych analiz empirycznych dotyczących zależności pomiędzy doświadczeniami wychowawczymi, procesem dojrzewania religijnego oraz sposobami przeżywania relacji z Bogiem we współczesnych uwarunkowaniach społeczno-kulturowych.

Bibliografia

Baniak A., *Wyobrażenia i wiara w Boga dorosłych katolików w Polsce w drugiej połowie XX wieku i obu dekadach XXI wieku. Badania socjologiczne*, „Humaniora. Czasopismo internetowe" 41,1 (2023), s. 27-41.

[38] Por. M. Machinek, *W jakiego Boga (nie) wierzą transhumaniści?*, „Teologia i Moralność" 20,1 (2025), s. 37-54. https://doi.org/10.14746/TIM.2025.38.1.3.

[39] Por. A. Jasnos, *Katecheza integralna jako odpowiedź na kulturę tymczasowości*, „Tarnowskie Studia Teologiczne" 42,1 (2023), s. 47-64.

De Roos S.A., Iedema J., Miedema S., *Young Children's Descriptions of God: influences of parents' and teachers' God concepts and religious denomination of schools*, „Journal of Beliefs and Values" 1,22 (2001) , s. 19-30.

Duszpasterstwo rodzin. Refleksja naukowa i działalność pastoralna, red. R. Kamiński, G. Pyźlak, J. Goleń, Lublin 2013.

Frielingsdorf K., *Demoniczne obrazy Boga. Nieprawdziwe wyobrażenia Boga, ich powstawanie, rozpoznawanie i przezwyciężanie*, tłum. K. Zimmerer, Kraków 1997.

Gadowski W., *Katechizm*, Tarnów 1914.

Gadowski W., *Kazania o wychowaniu chrześcijańskim*, Kielce 1932.

Galarowicz J., *Człowiek jest osobą. Podstawy antropologii filozoficznej Karola Wojtyły*, Kęty 2000.

Gielas J., Głaz S., *Udział rodziców w kształtowaniu się obrazu Boga u dzieci*, w: *Człowiek i jego życie religijne*, red. S. Głaz, Kraków 2009, s. 51-165.

Godawa G., *Integralna wizja człowieka jako fundament kultury i wychowania*, „Analecta Cracoviensia" 49 (2017), s. 319-340.

Godlewski K.K., Chmielewski M., Budziński A., *Integralność Boga jako fundament duchowości współpracującej z wychowaniem integralnym*, „Teologia w Polsce" 18,2 (2024), s. 169-184.

Jarosz M., *Relacja do Boga w psychologii religii*, w: *Podstawowe zagadnienia psychologii religii*, red. S. Głaz, Kraków 2006, s. 253-271.

Jasnos A., *Integralne wychowanie osoby we wspólnocie Wiara i Światło*, Tarnów 2022.

Jasnos A., *Katecheza integralna jako odpowiedź na kulturę tymczasowości*, „Tarnowskie Studia Teologiczne" 42,1 (2023), s. 47-64.

Jasnos A., *Mój Bóg. Obraz Boga u młodzieży. Studium katechetyczne*, Lublin 2020.

Jasnos A., *Uwarunkowania rodzinne obrazu Boga*, Lublin 2016.

Kostkiewicz J., *Warstwa duchowa w teoriach pedagogicznych XX wieku – W. Flitner, S. Hessen, S. Kunowski*, w: *W trosce o integralne wychowanie*, Lublin 2003, s. 175-186.

Kostrubiec B., *Obrazy postmodernizmu. Badania empiryczne obrazu siebie i obrazu Boga u zwolenników postmodernizmu*, Lublin 2004.

Kostrubiec B., *Psychologiczne czynniki kształtowania się obrazu Boga u młodzieży i dorosłych*, „Homo Dei" 4 (2009), s. 69-81.

Król J., *Pojęcie Boga u dzieci i młodzieży w świetle dotychczasowych badań*, w: *Podstawowe zagadnienia psychologii religii*, red. S. Głaz, Kraków 2006, s. 225-244.

Kunowski S., *Podstawy współczesnej pedagogiki*, Warszawa 2007.

Machinek M., *W jakiego Boga (nie) wierzą transhumaniści?*, „Teologia I Moralność" 20,1 (2025), s. 37-54. https://doi.org/10.14746/TIM.2025.38.1.3.

Marchwicki P., *Teoria przywiązania J. Bowby'ego*, „Seminare" 23 (2006), s. 365-383.

Opiela M.L., *Integralny rozwój osoby w pedagogice i pedagogii katolickiej*, w: *W kręgu integralnego wychowania. Refleksja teologiczno-pedagogiczna*, red. M.L. Opiela, K. Braun, Lublin 2017, s. 15-30.

Rynio A., *Psychopedagogiczne konotacje potrzeby i możliwości integralnego rozwoju wychowania*, w: *W kręgu integralnego wychowania. Refleksja teologiczno-pedagogiczna*, red. M.L. Opiela, K. Braun, Lublin 2017, s. 31-46.

Skiba P., *Katecheza ewangelizacyjna w nowych ruchach i wspólnotach kościelnych. Studium katechetyczne wybranych ruchów i wspólnot kościelnych*, Lublin 2006.

Sobór Watykański II, Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym *Gaudium et spes* (1964).

Socha P., *Teolog jak psycholog: koncepcja rozwoju wiary Jamesa W. Fowlera*, w: *Duchowy rozwój człowieka. Fazy życia, osobowość, wiara, religijność. Stadialne koncepcje rozwoju w ciągu życia*, red. P. Socha, Kraków 2000, s. 165-189.

Sproncel P., *Kultura tymczasowości jako wyzwanie dla duszpasterstwa Kościoła w świetle nauczania papieża Franciszka*, Kraków 2022.

Tokarski S., *Obraz Boga a dojrzałość osobowościowa*, Warszawa 2011.

Walesa C., *Rozwój religijności człowieka*, t. 1: *Dziecko*, Lublin 2005.

Walesa C., *Rozwój religijności człowieka*, w: *Podstawowe zagadnienia religii*, red. S. Głaz, Kraków 2006, s. 111-146.

Wieradzka A., *Obraz Boga a kształtowanie się wiary dziecka*, w: *Wierzę w Boga. Interdyscyplinarne spojrzenie na wiarę*, red. B. Kochaniewicz, Poznań 2013, s. 141-156.

Wojtyła K., *Osoba i czyn oraz inne studia antropologiczne*, Lublin 2000.

Słowa kluczowe: integralne wychowanie, obraz Boga, rozwój religijny, rodzina, wychowanie religijne, pedagogika personalistyczna

Keywords: integral education, image of God, religious development, family, religious education, personalist pedagogy